

РОЛЬ НООСФЕРНОЇ СВІДОМОСТІ У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ

КУЗЬМІНСЬКИЙ А. І., доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент
НАПН України, професор кафедри педагогіки, психології,
соціальної роботи та менеджменту

**Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка**

E-mail: anatoliy230743@ukr.net

Анотація. У статті розглядаються питання формування світогляду студентів університетів та місце і роль у цьому ноосферної свідомості. Підкреслюється необхідність урахування попереднього рівня світоглядних уявлень студентів, цивілізаційних змін, що відбуваються у плінному часі, та характерних особливостей і умов, у яких перебуває конкретна людина чи спільнота. Дається визначення поняття ноосфери і обґрунтовується потреба ноосферного, космологічного дискурсу у становленні й розвитку людської особистості. Акцентовується увага на системності і систематичності формування в здобувачів вищої освіти ноосферної свідомості, ноосферного світосприйняття, гуманітарно-екзистенційного світобачення й світорозуміння на засадах екологозбережувального, особистісно-розвивального, дитиноцентричного, людиноцентричного підходів в едукативній системі ставлення особистості до навколишнього середовища. Обґрунтовано значущість ноосферного виховання особистості в системі освіти як стратегічного чинника виживання людства на сучасному переломному етапі. У цьому контексті розкриваються завдання, які постають перед науково-педагогічним персоналом університетів щодо формування в студентів прагнення до гармонійного спілкування з природою, переконань у тому, що людина є невід'ємним органічним складником природного середовища і вести себе у цьому середовищі необхідно природовідповідно.

Ключові слова: світогляд, ноосферна свідомість, людина, екологія, довкілля, космос, гармонійна єдність людини, природи, всесвіту.

Актуальність (Introduction).

Проблема формування світогляду студентів університетів і місця й ролі в цьому ноосферної свідомості досліджуються багатьма представниками людинознавчих наук. З часом взаємовідносини людини і природи ускладнюються і погіршуються. Внаслідок цього страждає поки-що природа, але одночасно виникають істотні загрози й для людини, аж до реальної загрози самознищення людства. Зарадити цьому в числі інших заходів покликана й освітня система. Значні можливості для цього мають університети, особливо університети наук про життя. Реалізація цього потенціалу подана в статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

У науковому дискурсі багатьма вченими репрезентувались окремі аспекти досліджуваної проблеми. Зокрема, обґрунтовували теорію сфери «розуму Землі» М. Вавілов, В. Вернадський, А. Ейнштейн, Н. Маслова, О. Чижевський та ін.; шляхи гуманізації та гуманітаризації освіти в площині ноосферного світогляду особистості досліджували С. Гончаренко, І. Кириленко, Ю. Мальований та ін.; осмисленню концептуальних питань ноосферної освіти сучасної людини на засадах науково-методологічних, геокліматичних, соціо-

культурних, духовно-філософських передумов приділили увагу О. Вознюк, М. Курик та ін.; О. Субіна інтерпретувала ноосферну освіту як важливий складник фахової педагогічної підготовки здобувачів освіти; М. Амосов, О. Богомолець, К. Вентцель, М. Гончаренко, В. Кулініченко, М. Мосєєв, Д. Лихачова, Т. Тюріна та ін. трактували концепцію ноосфери через призму духовності, моральності та культури людини, свідомого її ставлення до власного здоров'я.

Проте, численні результати наукових пошуків учених щодо деталізації сутності, змісту, особливостей практичної реалізації концептуальної ідеї ноосферної освіти в освітньому середовищі вищої школи вимагають нового прочитання і пошуку дієвих шляхів щодо ефективного її застосування в напрямі розвитку ноосферної свідомості особистості студентів з огляду на воєнні та повоєнні реалії України.

Мета (Purpose). Деталізувати сутнісно-змістову характеристику досліджуваного якості здобувачів вищої освіти та привернути увагу науково-педагогічних працівників університетів до необхідності формування ноосферної свідомості студентів, прищеплення їм почуття соціальної відповідальності за благополуччя у сфері співіснування людини, природи і суспільства.

Методи (Methods). Досягненню окресленої мети сприяло застосування комплексу методів дослідження: узагальнення, аналіз, порівняльно-зіставний, абстрагування, конкретизації, систематизації, спостереження.

Результати (Results). Важливою функцією вищої школи є формування світогляду студентів – майбутніх фахівців із різних галузей людської життєдіяльності.

Світогляд особистості – це система поглядів на світ загалом, на ставлення людини до суспільства, природи, до самої себе. Це основна форма спря-

мованості особистості. Світогляд особистості як цілісне уявлення про природу, суспільство, людину знаходить вираження в системі цінностей та ідеалів особистості, соціальної групи, суспільства. В основі світогляду особистості лежить світорозуміння – сукупність певних знань про світ. Світогляд – це форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність, як світ свого буття й діяльності, визначає й приймає своє місце й призначення в ньому [3, с. 299].

Головне завдання сьогодення в глобальному світі полягає у формуванні принципово нового світогляду, суть якого в тому, що не лише люди, а й усі види флори і фауни на планеті є рівноцінними й мають право на існування – і як результат тривалої еволюції, і як елемент життєдіяльності дуже вразливої нині системи [4, с. 87].

Робота з формування світогляду студентів базується на тих світоглядних знаннях і уявленнях, які вони здобули на попередніх едукативних щаблях. До університету приходить молодь з дуже різноманітним світоглядом. Адже уявлення про людину, про природу, про життя формується із самого раннього віку – спочатку лише в родинному колі, з досягненням дворічного віку, як правило, в закладі дошкільної освіти, потім у секундарній освітній ланці. І чинники, які впливають на формування світобачення дітей, підлітків, юнацтва дуже й дуже різноманітні. Адже первинне батьківське виховання відбувається в різних сім'ях, які бувають повними й нуклеарними, нормальними й соціально неблагополучними, атеїстичними і релігійними і ще з великою низкою особливостей і відмінностей.

Заклади дошкільної освіти, загальної середньої освіти теж відзначаються різноманітністю. Вони є державні, муніципальні, приватні, спеціалізовані та інші. Має значення і регіон, в

якому відбувається первинна соціалізація дитини. І все це є об'єктивною причиною різного рівня сформованості світобачення і світосприйняття молоді, яка вирішила здобути вищу освіту в університеті.

За період незалежності в українському науковому середовищі відбулися певні позитивні зміни у формуванні світоглядних уявлень у молоді, зокрема й університетської. Поступово йде відмова від догматичних, тоталітарних і авторитарних, заідеологізованих і заполітизованих поглядів на суспільне буття. Споживацько-хижацьке, мічурінсько-лисенківське ставлення до природи поступово витісняється еколого-збережувальним ставленням до навколишнього середовища, формуванням ноосферного світосприйняття. Секуляризація відійшла в минуле і молодь, як правило, виховується в умовах свободи совісті і віротерпимості.

На зміну сцієнтистсько-прогресистської освітньої парадигми прийшли особистісно-розвивальні, дитиноцентричні, людиноцентричні підходи в освітній системі. На порядку денному все більше й активніше постає гуманітарно-екзистенційне світобачення й світорозуміння, за якого людина сприймається як найвища цінність, а ставлення до навколишнього середовища формується з дотриманням імперативів ноосферної свідомості.

Важливу роль у формуванні світогляду молоді людини відіграють і конкретні життєві умови плінного часу, в яких перебуває людина. В останні десятиліття відбулися тектонічні зміни в умовах життя українця. Авторитарна, антилюдяна суспільна система замінена відкритою, демократичною, яка характеризується свободою, самовибором і самоорганізованістю людини. На зміну зарегульованій, жорстко централізованій економічній системі прийшла ринкова економіка. Пролетарський інтернаціоналізм більше не сприймається як догма, національна

свідомість, патріотизм не суперечать поглядам конструктивної мультикультурності. Проте, нерозуміння свого місця й ролі у світі, відсутність ноосферної свідомості у значній частини людської спільноти, насильство над природою, екологічне невігластво людини призводять до величезних руйнувань і втрат у біосфері й людській популяції. Крайнім вираженням цинізму і хижацтва у ставленні до людини і природи є дії російського війська в ході неспровокованої, терористичної, загарбницької, геноцидної війни проти України. Багатотисячні людські жертви, сотні тисяч гектарів замінованих угідь, зруйнованих, знищених, непридатних для проживання міст і сіл, величезні матеріальні збитки, втрати у сфері культури, мистецтва, духовності – ціна, яку платить Україна внаслідок дій людиноне-нависних, антиноосферних нелюдів. І кінцевою метою національно-визвольної війни є перемога України над споконвічним лютим ворогом, агресивною, українофобною Росією, яка поставила собі за мету знищення України як держави, винищення її народу, загарбання території.

Усі вищезначені особливості плінного часу, особливості віку й умов життя контингенту студентів необхідно враховувати у формуванні світогляду університетської молоді в умовах істотних загроз національній і глобальній безпеці, загрози самознищення людства.

Ураховуючи сучасний рівень розвитку цивілізації, особливості університетської освіти, формування світогляду молоді людини – студента, має відбуватися на науковій основі, а одним із принципово важливих і конструктивних завдань сучасної вищої школи є формування нового, глобального типу свідомості – ноосферної.

Ноосфера [грец. *noos* – розум, мудрість і сфера] – це новий еволюційний стан біосфери, при якому розумна

діяльність людини є вирішальним фактором її розвитку. С. Гончаренко подає поняття ноосфери, як оболонки земної кулі, де відбувається взаємодія природи і людського суспільства [3, с. 234]. Уперше концепцію ноосфери обґрунтував видатний український учений-природознавець Володимир Іванович Вернадський (1863–1945). Він сформулював найбільш істотні характеристики процесів, які відбуваються в ноосферній цивілізації. Учений робив застереження щодо зростаючої небезпеки глобальної екологічної катастрофи і наголошував на необхідності формування у людської спільноти ноосферної свідомості та ноосферного інтелекту. Він писав «У геологічній історії біосфери перед людиною відкривається величезне майбутнє, якщо вона зрозуміє це і не буде вживати свій розум і свою працю на самознищення» [2, с. 239]. А термін «ноосфера» вперше був уведений у науковий обіг Е. Леруа у 1924 р. в Парижі на науковому семінарі з питань розвитку біосфери.

Останнім часом все гостріше постає питання про виживання людства, збереження життя на планеті Земля. Антропогенна діяльність, беззастережний технократичний підхід у всіх сферах господарювання руйнує біосферу, веде до моральної деградації, знецінення людського життя, врешті-решт до реальної загрози – самознищення людства. Хижацьке ставлення до навколишнього світу, варварське втручання в біосферу, руйнування природного довкілля, невситима жадоба збагачення приводять до тяжких і сумних наслідків. Війни, тероризм, техногенні катастрофи, поширення смертельно небезпечних хвороб – грізні провісники недалекої загибелі цивілізації. Така сумна перспектива здавна хвилювала кращі людські уми. Італійський мислитель Макіавеллі (1469 –1527) стверджував, що коли проблема лише виникає, розпізнати її складно, але легко розв'язати. Коли ж проблема очевидна

для всіх, з нею надзвичайно важко впоратися. Мудрість суспільства полягає в тому, щоб завчасно передбачити виникнення загрозливих проблем і усунути чинники, які їх породжують.

У теорії ноосфери одним із чільних завдань є формування ноосферної свідомості. Значні можливості для розв'язання цього складного завдання містить у собі сфера виховання людини. І з усією очевидністю постає необхідність ноосферного, космологічного дискурсу у становленні й розвитку людської особистості. Потрібна переорієнтація вектора суспільної свідомості. У планетарному масштабі необхідно формувати у молодого покоління такий світогляд, таке світорозуміння, культивувати такий світолад, за якими основними цінностями на Землі було б прагнення гармонійного спілкування й розвитку природи й людини. Досягнення цієї мети можливе за умови включення в цю царину зорієнтовану на ноосферне виховання людини систему освіти, яка на сучасному переломному етапі розвитку людства виходить на перший план серед багатьох важливих соціально-економічних проблем. Освіта стає стратегічним чинником виживання людства, його подальшого стійкого й безпечного розвитку.

Для студентів університетів наук про життя сама специфіка освітнього процесу є благодатною для формування особливої ноосферної свідомості, яка ґрунтується на тому, що на земній кулі існує єдність і абсолютна цінність усього живого. Викладачі дисциплін спеціального й гуманітарного циклів мають змогу й обов'язок інформувати студентів про необхідність забезпечення здорового екологічного довкілля, створення належних умов для морального, психологічного, духовного й матеріального благополуччя людини як невід'ємного органічного суб'єкта природного середовища. Кожен випускник університету повинен бути твердо переконаним, що на планеті Земля всі люди

рівні перед Абсолютом добра і мають однакове право на гідне життя. Людина як особливий феномен є органічною частиною єдиного цілого і її екзистенція, виробнича діяльність мають розглядатися в органічній єдності з природою, зі всесвітом, а не в конфлікті з ними.

Головною метою ноосферної освіти є формування в людини цілісної ноосферної свідомості, яка складається із тріади: цілісності біоадекватного мислення, етичного біоадекватного методу поведінки та екологічного світогляду [6, с. 52].

Формуючи ноосферне світобачення у студентів, варто використовувати й надбання світової науки щодо виховання людини в якості члена космосу, як громадянина всесвіту, як активного учасника життя космосу. Автор космічної педагогіки К. М. Вентцель стверджував: «Кожна особистість може дорости до свідомості, яка ніколи її не покидає, що вона не тільки син своїх найближчих батьків, батька і матері, а й Син Великого створюючого Космосу і Великого створюючого Людства. І розвиток у собі синівського почуття відносно Космосу й Людства є тільки питання часу» [1, с. 162]. Завдання університетського освітнього процесу – розкрити перед студентом глобальну взаємозалежність, єдність і цілісність системи Людина – Людство – Природа – Космос, розкрити логіку розвитку цього взаємозв'язку, суть універсальних (космічних) законів, виховання у молоді людини на базі цілісної картини всесвіту відповідальності за наслідки перетворень на землі і в космосі.

Ідеї космічного світобачення орієнтують університетський освітній процес на духовно-наукове освоєння навколишнього світу, на виховання моральних якостей людини, які відповідають імперативу виживання і стійкого розвитку людської цивілізації, природи, космосу, на підготовку майбутніх фахівців до розв'язання глобальних проблем.

Формуючи ноосферну свідомість у студентів університету, слід урахувати особливості студентського віку. Саме в студентському віці відбувається перегляд ціннісно-духовних категорій, аксіологічна переорієнтація. Посилюється усвідомленість, об'єктивна позитивізація мотивів поведінки. Формуються і змінюються позитивні особистісні риси – почуття соціальної відповідальності й обов'язковості, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння регулювати свої почуття, бажання, схильності [5, с. 114].

Урахування вищезначених особливостей студентського віку, а також умов, у яких формувався світогляд студента в доуніверситетському періоді, є обов'язковою вимогою при формуванні ноосферної свідомості у студентської молоді.

За роки навчання в університеті кожен студент має усвідомити своє місце і призначення на землі, освоїти закони всесвіту, яких він повинен дотримуватися, розуміти свою місію у спілкуванні з природою і суспільством. Це велика і складна робота, яка постає перед науково-педагогічним колективом університету, враховуючи, що протягом тривалого попереднього часу людина розглядалася не в органічній єдності з природою, всесвітом, а як вивіщення над ними, тобто в дисгармонії з ними.

Робота науково-педагогічного корпусу університету має бути побудована таким чином, щоб кожний випускник був переконаний у тому, що людина є невід'ємний органічний складник природного середовища і вести себе в цьому середовищі необхідно природовідповідно, а в людському суспільстві – толерантно, демократично. Усі люди планети мають однакове рівне право на гідне життя. Вони повинні діяти об'єднано, спільно долаючи життєві труднощі й перешкоди незалежно від географічної, національної, расової, релігійної, соціальної належності. Для

успішної позитивної професійної діяльності ще на студентській лаві має бути сформована особлива ноосферна свідомість, основана на єдності і безумовній цінності живого світу, необхідності культивування екзистенційно-гуманістичного морально-психологічного клімату в суспільстві, який забезпечував би мирне співіснування людської спільноти. Людність планети має утворювати на всіх рівнях життєдіяльності тісні, взаємкорисні економічні, матеріальні, політичні, інформаційні зв'язки, обмінюватися культурними й духовними цінностями. Кожний фахівець з університетським дипломом має докладати зусилля до забезпечення здорового екологічного довкілля, до створення якомога кращих умов для матеріального й духовного добробуту людей.

Головним фактором у формуванні ноосферної свідомості студентів є системність і систематичність у проведенні цієї роботи. Тема ноосфери має розглядатися в процесі вивчення дисциплін спеціального й гуманітарного циклів, під час проведення лекційних, семінарських і практичних занять, у ході екскурсій на виробництво і в природу, на кураторських годинах, у неформальному спілкуванні викладачів зі студентами.

Висновки і перспективи (Discussion). Важливим елементом у світоглядному вихованні студентів університету є формування нового, глобального типу ноосферної свідомості. Ця ідея має пронизувати всі форми освітнього процесу і втілюватися на системній і систематичній основі, Головна мета ноосферної освіти – формування в молодій людини цілісної ноосферної свідомості, яка базується на тому, що людина є органічною частиною природи, всесвіту, космосу і її екзистенція, життєдіяльність мають розглядатися в цілісній єдності з природою, а не в конфлікті з нею. Завдання науково-педагогічного персоналу закладу вищої освіти

– прищепити студентам переконання в тому, що вести себе у природному середовищі необхідно природовідповідно.

Список використаних джерел

1. Вентцель К. Н. Заметки о космическом воспитании. Вентцель К. Н. Свободное воспитание. Сборник избранных трудов, М. 1993. С. 162.
2. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. М.: Наука, 1991. С. 239.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник, Видавництво «Либідь», Київ, 1997. С. 234.
4. Кириленко І. Г. Глобалізація ноосфери: проблеми, виклики, перспективи. ISSN 1027-3239. Visn. Nac. Acad. Nauk.Ukr. 2018, (6). С. 87.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. К.: Знання, 2005, 486 с. (Вища освіта ХХІ століття).
6. Курик М. Ноосферна освіта у формуванні нової людини. Журнал «Директор школи. Україна» № 8-10 (2005). Видавництво «Плеяди». С. 52.

References

1. Wentzel K. N. (1993) Notes on Space Education. *Free Upbringing. Collection of Selected Works*, M., p. 162.
2. Vernadskiy V. I. (1991) Scientific thought as a planetary phenomenon. *Nauka*, M., p. 239
3. Goncharenko S. (1997) Ukrainian Pedagogical Dictionary. *Lybid Publishing House*, Kyiv, p. 234.
4. Kirilenko I. (2018) Globalization of the noosphere: problems, challenges, prospects. *Visn. Nac. Acad. Nauk.Ukr.* p. 87.
5. Kuzminsky A. I. (2005) Pedagogy of higher education: Study guide. K., *Znannya, Higher Education of the XXI century*, 486 p.

6. Kurik M. (2005)
Noospheric education in the formation

of a new person. *Journal "School Director. Ukraine"* № 8-10. Pleiades Publishing House. p. 52.

THE ROLE OF NOOSPHERIC CONSCIOUSNESS IN THE FORMATION OF THE WORLDVIEW OF UNIVERSITY STUDENTS

Kuzminskyi A. I.

Abstract. *The article deals with the formation of the worldview of university students and the place and role of noospheric consciousness in this process. The author emphasizes the need to take into account the previous level of students' worldview, civilizational changes that occur in time, and the characteristic features and conditions in which a particular person or community lives. The concept of noosphere is defined and the need for a noospheric, cosmological discourse in the formation and development of the human personality is substantiated. The author emphasizes the framework and systematic formation of noospheric consciousness, noospheric worldview, humanitarian and existential worldview and worldview in higher education students on the basis of ecological, personal development, child-centered, human-centered approaches in the education system of the individual's attitude to the environment. The significance of noospheric education of the individual in the education system as a strategic factor in the survival of mankind at the present turning point is substantiated. In this context, the author reveals the tasks faced by the scientific and pedagogical staff of universities to form in students the desire for harmonious communication with nature, the belief that man is an integral organic component of the natural environment and that it is necessary to behave in this environment in a natural way.*

Keywords: *worldview, noospheric consciousness, human, ecology, environment, space, harmonious unity of man, nature and the universe.*